

Асанов С.
**«Түркістан шарты»
қазақ-өзбек
қарым-қатынастарының
кепілі ретінде**

Мақалада 1992 жылы Қазақстан мен Өзбекстан Республикалары алғаш тәуелсіздіктерін жариялағаннан соң екі мемлекет арасында қабылданған негізгі келісімшарттар қарастырылады. Автор «Түркістан шартын» жан-жақты талдай келе, Президенттердің сөйлеген сөздерін келтіреді. Сонымен қатар екі ел арасын мәңгіге жалғайтын «достық, ынтымақтастық және өзара көмек туралы шарт» туралы да кеңінен тоқталады.

Түйін сөздер: қазақ-өзбек қарым-қатынастары, Орталық Азия, Түркістан.

Assanov S.
**«Turkestan treaty» as a guarantee
of Kazakh-Uzbek relations**

The article discusses the main treaty of the Kazakh-Uzbek relations. The author examines several important documents which are called «Turkestan contract» and «Treaty of Eternal Friendship»

Key words: kazakh-uzbek relations, Central Asia, Turkestan.

Асанов С.
**«Туркестанский договор»
как гарантия казахстанско-
узбекистанских отношений**

В статье рассматривается основной договор казахстанско-узбекистанских отношений. Автор рассматривает несколько важных документов которые называются «Туркестанский договор» и «Договор о вечной дружбе».

Ключевые слова: Казахстанско-узбекистанские отношения, Центральная Азия, Туркестан.

**«ТҮРКІСТАН ШАРТЫ»
ҚАЗАҚ-ӨЗБЕК
ҚАРЫМ-
ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ
КЕПІЛІ РЕТІНДЕ**

1992 жылы Н. Назарбаев пен И. Кәрімов Түркістан қаласында кездесті. Президенттер Әзіреті Сұлтан әулиеге тағзым етіп, Тайқазанға байғазы тастап, кесене ішіндегі құдықтан судың дәмін татты. Содан кейін барып тәуелсіз екі мемлекет арасындағы келісімшарттарға алғаш рет қол қойылды. Құжат енді тарихта «Түркістан шарты» деген атпен қалады деп келісісті екі жақ. Осыншама биік мәртебелі құжаттарға қол қою рәсімі неге Алматыда немесе Ташкентте өтпеді деген заңды сұрақ туады. Оған жауапты Қазақстан Президенті Н. Назарбаев берді. «Ежелден еншісі бөлінбеген, іргесі сөгілмеген екі тәуелсіз елдің достығына, ынтымақтастығына берік негіз қалайтын аса маңызды құжатқа қол қойылды. Мұндай тарихи оқиғаның не Алматыда, не Ташкентте емес, киелі Түркістан шаһарында, екі халыққа бірдей қастерлі Қожа Ахмет Ясауи кесенесінің іргесінде өтуінде үлкен мән бар. Сонау алыс замандардың өзінде де біздің бабаларымыз тарихтың шешуші кезеңдері мен сын сағаттарында осы арада бас қосып, болашақ жөнінде осы арада пәтуаласқан. Күллі шығыс әлеуметі имандай ұйыптын ұлы ғимараттың ішінде айтылған серт пен уәдеге болаттай берік болған. Сол дәстүрден айнымау – біздің де парызымыз. Өйткені, тағдыр біздің мойнымызға тағы да заманауи заңғар жүктер артып отыр. Алда тұрған сын белестен білекке білек, жүрекке жүрек, тілекке тілек қоса білсек қана абыройлы өте аламыз. Екі республика арасындағы достық, ынтымақтастық және өзара көмек туралы осы шартқа қол қойылып отырған Түркістан жерінің өзінде мыңдаған өзбектер еселі еңбек етіп, өз тілдерінде білім алып жатыр. Өзбек тілінде газеттер шығады, теледидар және радио хабарлары беріледі. Фараби мен Ұлықбек, Науаи мен Абай, Мұхтар мен Айбек екі халықтың ортақ рухани қазынасына айналып отыр. Ал Өзбекстанда тұратын қазақтарға жасалып жатқан қамқорлық аясының күннен-күнге кеңейе түсуі көңілге қуаныш ұялатады. Бір ғана Ташкент облысында жүзге жуық қазақ мектебінің болуы, ұлттық мәдени ошақтардың қызмет етуі, қазақ тілінде арнайы газет шығарылып, теледидар хабарларының берілуі – соның айғағы. Алдағы уақытта да қазақ және өзбек тілдерінде оқытатын қосымша оқу топтары, кластар, мектептер ашыла бермек. Ал Қазақстанның оқу орындарында Өзбекстан жастарын, Өзбекстан оқу орындарында Қазақстан жігіттері мен

қыздарын қабылдау мәселелері де келісімдер арқылы реттелмек. Қазақ және өзбек халықтарына ортақ ұлы бабамыз Төле Бидің «Бірлік болмай, тірлік болмас» деген аталы сөзі бүгінде екі елдің ту етіп көтерер басты ұранына айналып отыр. Туыстас екі халықтың қанына сіңген осы ынтымақтастық, өзара көмек, достық секілді қасиетті ұғымдар екі тәуелсіз ел – Өзбекстан мен Қазақстан басшылары қол қойып отырған осы шарттың алтын арқауы. Уағдаласушы жақтар туыс халықтардың сан ғасырлық дәстүрлеріне сүйене отырып, достығымызды одан әрі нығайтуға жәрдемдесетін мәдениет, әдебиет, өнер, туризм, спорт салаларындағы қарым-қатынастарды кеңейтуді көздейді. Бұдан былай екі ел бір-бірінің мәдени-тарихи мұраларымен, архивтермен, басқа да ғылыми-техникалық ақпараттық деректерімен еркін таныса алады. Екі республиканың облыстары, қалалары, аудандары, кәсіпорындары мен түрлі ұйымдары арасында тікелей байланыстар дамытылмақ. Қазірдің өзінде Ташкент пен Шымкент облыстарының басшылары осындай бағытта ізгі қадамдар жасап жатыр. Біз бұл шартта өзара тиімді екі жақты экономикалық ынтымақтастықты дамытуға айрықша назар аудардық. Мұның өзі ең алдымен ежелгі Тұран – яғни Қазақстан мен Орталық Азия аймағындағы, қала берді Еуропа мен Азия ауқымындағы экономикалық кеңістікті қалыптастыруда шешуді қызмет атқарады. Осы мақсатта біз бір-бірімізге қолайлы жағдайлар жасауға ұмтыламыз» деген сөздерін бүкіл БАҚ жарыса жазып еді [1]. Міне, осылай екі ел арасын мәңгіге жалғайтын «достық, ынтымақтастық және өзара көмек туралы шарт» өмірге келген еді.

Өз кезегінде И. Кәрімов: «Ислам әлемінде теңдесі жоқ және баға жетпес ғимарат тұлға Ақсақ Темір салдырған Қожа Ахмет Ясауи кесенесі ұлылықпен асқақ бой түзеп тұрған қасиетті топтырақ бізді құшақ жая қарсы алды, нағыз бауырларша шын пейілді ыстық ықылас танытты. Бұл үшін сіздердің барлықтарыңызға, сіздер арқылы бүкіл қазақ халқына шын жүректен шыққан алғыс сезімді білдіруге рұқсат етіңіздер. Менің қадірменді досым, XX ғасырдың соңында дана қазақ халқының кемеңгер көсемі деп танылған Нұрсұлтан Назарбаевпен тағы да бір рет төс түйістіре қауышқанымға шексіз қуаныштымын. Біздің жүректерімізде бір-бірімізге деген мейірбандық, бауырмалдық сезімдердің мәңгі өшпес жалыны алаулағандай болды. Лайым, міне, сондай мейірбандық екі республика халықтарының жүрегін мәңгі бақи нұрландыра берсін! Бүгін Қазақстан мен Өзбекстан Республикалары аспа-

нында тәуелсіздік нұры төгіліп тұр. Бұл тәуелсіздік бағының басымызға мәңгі бақи қонғаны лайым рас болғай. Бүгін біз достық, ынтымақтастық және өзара жәрдем туралы Шартқа қол қойдық. Құрметті Қазақстандық бауырлар! Бұл – аса зор тарихи уақиға. Өйткені, біз бұл құжаттарға тәуелсіз мемлекеттер атынан олардың бүкіл халықтарының сеніміне ие болған Президенттер ретінде қол қойдық. Біз бір өзеннен су ішіп келе жатқан, тарихы, мәдениеті, салт-дәстүрлері, мақсаттары ортақ халықтармыз. Ұлы Жібек жолымыз да бір болған. Ән-күйге құштар жүректеріміз де бірге соққан. Тарихтың қиынқыстау қараңғы түндерінде де, қызығы мол қуанышты күндерінде де бірге болғанбыз. Біз бұдан былай да, өз тағдырымызды, бақытымызды бірлесіп жасайтын боламыз. Нарық қатынастарына көшуімізге, тәуелсіздікке қол жеткізуімізге байланысты, ортақ қиындықтарымыз да, алаңдатарлық проблемаларымыз да аз емес. Оларды біз өзара ынтымақтастықты күшейту арқылы ғана жеңіп шыға аламыз. Біз бір-бірімізге әрқашан керек халықтар болып келдік, қазір де керекпіз, бұдан былай да керек бола береміз. Мұны ұмытуға ешқандай құқығымыз жоқ. Басқаша ойлаған адам қатты қателеседі. Біз, Түркістандағы бес республика бір-біріміздің өзара көмегімізге зәруміз, тіпті, өте-мөте мұқтажбыз. Мұны ұмытуға ешқандай хұқымыз жоқ! Басқаша ойлаған адам қатты қателеседі. Біз, Түркістандағы бес республика, бір-біріміздің өзара көмегімізге, тіпті, өте-мөте мұқтажбыз. Біздің бүгінгі кездесуіміз және қол қойылған шартымыз сол ауызбірліктің берік іргетасын қалайды деп үміт етуге барлық негіз бар. Қазақ және өзбек халықтары тарихы жағынан да және бүгінгі тағдыры жағынан да жақын, бірінің үйіне бірі барып, тойларын бірге тойла-сып, құшақтары айқасып, өзара күн нұрындай сіңісіп кеткен» деп ағынан жарылған еді [2].

Екі елдің басшылары бұл шартта өзара тиімді екі жақты экономикалық ынтымақтастықты дамытуға айрықша назар аударған еді. Мұның өзі ең алдымен ежелгі Тұран – яғни Орталық Азия аймағындағы, қала берді Еуропа мен Азия ауқымындағы экономикалық кеңістікті қалыптастыруда шешуші қызмет атқарады. Осы мақсатта біз бір-бірімізге қолайлы жағдайлар жасауға ұмтыламыз. Барлық деңгейде өзара тиімді экономикалық және сауда қатынастарын жолға қойып, біріміздің жоғымызды біріміз толықтырып отыратындай тындырымды істерге кеңінен жол ашамыз деп уәделескен болатын [3].

Әрине, бұл сөздер сонау тәуелсіздік алған жылдардың басында айтылды. Арадан қаншама

жылдар өтті. Бірақ екі ел берік байланыс орната алды ма деген сұраққа көпшілік жоқ деп жауап қатар еді. Біздің аймақты зерттеуші ғалымдар қазақ-өзбек қарым-қатынастарында кездесетін негізгі проблема ретінде екі ел басшыларының аймақтық лидерлікке таласуын келтіріп отыр. Біздің ойымызша, бұл қате пікір. Өйткені, аймақта Қазақстан да, Өзбекстан да лидер емес. Олар туысқан елдер. Лидерлік ойдан шығарылған дүние. Мемлекеттерді әдейі бір-біріне тегіс қою үшін АҚШ пен Еуропа ғалымдарының ойдан шығарған қауіпті теориялары. Мысалы үшін американдық танымал саясаткер Збигнев Бжежинский өзінің «ұлы шахмат доскасы» атты еңбегінде Өзбекстанды Орталық Азиядағы ең мықты ел, әрі сөзсіз лидер деп бағалайды. Дәл осы еңбектен соң, Орталық Азиядағы көшбасшылыққа бақталастық жайы көп айтыла бастайды. Бұл пікір өз кезегінде американдық профессорлар тарапынан қолдау тауып, батыс баспасөзі әдейі ушықтыра бастағандай. Өз кезегінде, 2000 жылдардың басында қазақ және өзбек баспасөздерінде Орталық Азиядағы негізгі лидер немесе ең дамыған ел кім? секілді еңбектер жазыла бастайды. Мұндай мақалалар мемлекеттер арасына салқындық түсірді. Осындай жалған пікірлерге сенген екі ел бірін-бірі мойындамайтын жағдайға бір-ақ шыққандай болды. Енді олар өздерін аймақтағы негізгі лидер бізбіз деп ойлап жүр [2].

Әрине, құдайы көршіміз Өзбекстан туысқан ел болғандықтан, ортақ тарихымыз бар, мәдениетіміз бір-біріне қатты жақын. Бұл жөнінде жоғарыда Ислам Кәрімовтың сөзін де келтірдік. Дегенмен бүгінгі таңда ортақ тарихты жазуда екі елдің ғалымдары ортақ ұстанымдарға келуде деген пікірге тіпті сену қиын. Өйткені, тарихты әркім өз қалауынша меншіктеп жатқандай көрінеді бізге.

Екі ағайын ел өз жолын бірге көрмеді. Қазақстан өз болашағын Ресеймен бірге көргісі келсе, Өзбекстан өз орнын әлі таппаған секілді. Бұған дейін АҚШ Өзбекстанда өз базасын ұстады. Соңында американдықтарды да қуып шықты. Енді міне, АҚШ-пен бірге болайын десе, опық жеп қалуы мүмкін, Ресейді де жақтырмай отыр. Есесіне, Қытаймен миллион доллар тұратын келісімшарттарға қол қойды. Көп пайдаға кенелеміз деп отыр. Алайда, біздің айтайын дегеніміз бұл емес. Ислам Кәрімовтың «Өзбекстанның бұрынғы КСРО тәріздес одақтарға ешқашан кірмейді»

деген мәлімдемесінде көп сыр жатқандай көрінеді бізге. Өзбек басшысының кімді және нені меңзегенін түсіну қиын емес секілді бұл орайда. Әрине, ол Еуразиялық экономикалық Одақ жайлы айтып отыр емес пе? Бұл одақта Ресейдің пайдасы іске асатынын Ислам Кәрімов бірнеше рет айтқан болатын. «Бізге халықтың арман-мүддесіне жауап беретін өз даму жолымыз бар. Мен ондай өткенге қайта оралу болмайтынын тағы бір мәрте мәлімдегім келеді. Өзбекстан КСРО тәріздес одақтарға ешқашан кірмейді. Қазіргі таңда кейбір елдерде одақтық мемлекеттің кеңестік ескі жүйесіне қайта оралу талпыныстары қабылданып жатқанын және кейбір шетелдік телеарналарда лениндік және сталиндік кездерді, КСРО дәуірін мадақтау фактілері байқалады. Бізге ондай тәсіл тиімсіз» деп ел парламентінің қайта сайланған заңнамалық палатасының бірінші отырысында айтыпты.

Әрине, Өзбекстан мен Қазақстанның өз даму жолы басқа. Алайда, тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында екі ел болашағымызды бірге көреміз деп бір-біріне уәде берген еді. Дегенмен әртүрлі себептерге байланысты Орталық Азиядағы басқосуларға Ресей араласа берді. Осы ретте, қазақ-өзбек қарым-қатынастарында Ресей факторының бар екендігін ешкім жоққа шығара қоймас. Өзбекстанның Ресеймен бірге болғысы келмейтінін толықтай аңғардық. Енді, бізге не істеу қажет! Бастапқыда «жау жағадан алғанда» бірге боламыз дедік, бір-бірімізге қажетпіз деп те айттық. Ал, енді отырмыз қарапайым су мәселесін дұрыс шеше алмай.

Сөзімізді қорытқанда, Қазақстан мен Өзбекстан бір-біріне бәсекелес мемлекеттер болмауы тиіс деп ойлаймыз. Өйткені, көшбасшылыққа талас ешкімге пайда әкелмейтіні де анық. Қазақстанда өзбек ұлтының үлкен диаспорасы тұрады, ал, Өзбекстанда да қазақ ұлтының үлкен диаспорасы бар. Сондықтан да екі ел арасындағы шекара мәңгілік ашық тұруы тиіс деп ойлаймыз. Сөзіміздің басында мемлекеттің географиялық орналасуы оның мінезін анықтайды дедік. Рас, Өзбекстанға Қытай да, Ресей де қауіпті емес. Жалтақтайтын ешкім жоқ. Сондықтан да кез келген мәселеге байланысты мәлімдеме жасағанда пікірлері бүкпесіз, ашық. Халықаралық ұйымдарға қаласа кіреді, қаласа шығады. Дегенмен де мына заманда түркі халықтарының мақсаттары ортақ, бір-біріне де-меу болулары тиіс.

Әдебиеттер

- 1 Мұртаза Ш., Қыдыр Е. Түркістан Шарты //Егеменді Қазақстан. – 1992. – 27 маусым.
- 2 Өзбеков Ө. Қазақстан мен Өзбекстанның өзара қарым-қатынас саясаты // Саясат. – 1999. – №5.
- 3 Момынкұлов Ж. Қазақ-өзбек қатынастары Орталық Азияның интеграциясының негізі ретінде // ҚазҰУ Хабаршысы. Тарих сериясы . – 2012. – №1 – 124 б.

References

- 1 Murtaza Sh., Kidir E. Turkistan Sharti// Egemendi Kazakistan. – 1992. – 27
- 2 Ozbekov O. Kazakistan men Ozbekistannin ozara karim-katinas sayasati // Sayasat. – 1999. – №5.
- 3 Mominkulov Zh. Kazakh-ozbek katinastari Ortalik Aziyanin integratsiyasinin negizi retinde // KazUU Khabarshisi. Tarikh seriyasi. – 2012. – №1. – 124 б.